

Eric Corijn, Cathy Macharis, Theo Jans en Michel Huysseune

De impact van internationale instellingen in Brussel: een benadering vanuit een multicriteria-analyse

Vertaling : Els Van De Perre

Samenvatting

Dit artikel ontwikkelt een kader voor een geïntegreerde evaluatie van effecten die te maken hebben met de aanwezigheid van internationale instellingen in Brussel. Een assessment van de impact van internationale instellingen in Brussel werd tot nu toe alleen uitgevoerd in termen van macro-economische kosten-batenanalyses, meestal uitgedrukt in geld. We stellen een alternatieve multicriteria-analyse voor met een ruimtelijk perspectief. De functies die invloed uitoefenen zullen worden beschreven aan de hand van een veelgelaagde analyse gericht op de werking van de instellingen. Het onderzoeksveld wordt dan uitgebreid naar direct afhankelijke sectoren (zoals de media en diplomatieke vertegenwoordigingen), sterk hierdoor beïnvloede organisaties (zoals ngo's en transnationale organisaties) en alle eenheden betrokken bij de reproductie van de instellingen als zodanig en van de mensen die hen bevolken (bijvoorbeeld huisvesting, onderwijs, vrije tijd). Er wordt ook rekening gehouden met de rol van internationale instellingen als stedelijke aantrekkingspolen die de evolutie van het toerisme, onderwijs en culturele stromingen beïnvloeden. We bieden een alternatief voor het heersende model, dat naar onze mening onvoldoende in staat is om de invloed op het stedelijke systeem te meten en kan bijdragen tot de stedelijke planning zoals het Internationale Ontwikkelingsplan. De gekozen methodologie is een multicriteria-analyse benadering, die meer geschikt is om niet in geld uitgedrukte invloeden en de visie van stakeholders te integreren. Mogelijke distributieve effecten zullen worden uitgezet over de bestaande patronen van ruimtelijke diversiteit heen. Het voorgestelde model omvat identificatie, meting en analyse in een verfijnd begrip van Belgische stedelijke systemen, en laat zo toe invloeden op te splitsen en te lokaliseren. Door steeds opnieuw verschillende scenario's voor te stellen kan onze methodologie beslissingsmakers helpen om een alternatief federaal beleid te beoordelen op zijn capaciteit om negatieve effecten te reduceren en de positieve effecten te bekrachtigen.

Contact gegevens :

Eric Corijn, 02/629.33.79, eacorijn@vub.ac.be

Cathy Macharis, 02/629.22.86, Cathy.Macharis@vub.ac.be

Theo Jans, 0499/31.86.84, Theo.Jans@vub.ac.be

Michel Huysseune, 0473/25.01.24, mjhuyse@vub.ac.be

Michel Hubert (hoofdred.), 02/211 78 53 –
0485/41 67 64 – hubert@fusl.ac.be

Eric Corijn, cultuurfilosoof en sociaal wetenschapper, professor sociale en culturele geografie aan de Vrije Universiteit Brussel. Directeur van de onderzoeksgroep COSMOPOLIS, City, Culture & Society. Hij is coordinator van het UAB Brussels Stadsplatform. Co directeur van internationale masterprogramma's POLIS en "4Cities". Hij is ondervoorzitter van de Gewestelijke Ontwikkelings Commissie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en lid van de jury Stadsvernieuwing van Vlaanderen.

Cathy Macharis is verbonden aan de Vrije Universiteit Brussel. Zij doceert transport en logistiek management, duurzame mobiliteit en operationeel management. Zij was en is betrokken bij verscheidene nationale en Europese onderzoeksprojecten omtrent locatie-analyse, intermodaal transport, openbaar vervoer en het bevorderen van verkeersveiligheid via telematicatoepassingen, enz. Zij is voorzitter van de Brusselse Gewestelijke Mobiliteitscommissie. Recente artikels: zie www.vub.ac.be/MOSI-T

Theo Jans is hoogleraar Politieke Wetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel (België) en senior fellow van het Instituut voor Europese Studies. Samen met Kris Deschouwer is hij de samensteller van *Politics Beyond the State. Actors and Policies in Complex Institutional Settings*. Brussels, VUBPress, 2007.

Michel Huysseune, Ph.D., is hoogleraar Politieke Wetenschappen aan het Vesalius College (Brussel) en een senior onderzoeker aan het Centrum voor Politieke Wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel (België). Hij is vooral geïnteresseerd in de constructie van politieke ideologieën en van het nationalisme in het bijzonder, en in de relatie tussen regionalisme, nationalisme en de oprichting van de Europese Unie. Hij is de auteur van *Modernity and Secession. The Social Sciences and the Political Discourse of the Lega Nord in Italy*, Oxford, Berghahn, 2006.

Inleiding

Als mondiale stakeholder is de Europese Unie verankerd in de lokale context van het Brusselse Gewest. Als zodanig heeft ze (samen met de andere internationale instellingen die in de stad aanwezig zijn) een sterke invloed uitgeoefend op de Brusselse stedelijke omgeving, door de ontwikkeling ervan zowel te stimuleren als te bepalen. Het is algemeen aanvaard dat de EU-kantoren en andere internationale instellingen een belangrijke impact hebben gehad op de constellatie van de stad en dat de aanwezigheid van hun ambtenaren vele takken van de plaatselijke economie heeft beïnvloed. De aanwezigheid van de EU en van andere internationale instellingen heeft Brussel zonder twijfel geïnternationaliseerd en geglobaliseerd. Ze heeft niet alleen het vermogen van de stad als stedelijke aantrekkingspool vergroot, wat geleid heeft tot de alomtegenwoordige aanwezigheid van talrijke belangengroepen, ze heeft ook de ontwikkeling van de stad gestimuleerd tot een van de belangrijkste locaties voor mondiale ngo's. Terwijl Brussel door de decentralisatie van het Belgische federale model een aantal hoofdstedelijke functies verloor, is zijn internationale roeping de kern van zijn stedelijke strategie geworden (zie het onlangs voorgestelde Plan voor de Internationale Ontwikkeling).

Tegelijkertijd is de aanwezigheid van internationale instellingen niet onproblematisch. De Europese Wijk bijvoorbeeld, waar de EU-instellingen zich bevinden, heeft een negatieve reputatie verworven als een slecht ontwikkeld stedenbouwkundig project (Europese Unie, Belgisch Voorzitterschap 2001). Na verschillende pogingen is nu een geïntegreerd lokaal ontwikkelingsplan dat de dynamiek in de wijk moet herstellen aanvaard. Men gaat er bovendien ook vaak vanuit dat de aanwezigheid van een groot aantal over het algemeen hoogbetaalde internationale ambtenaren heeft bijgedragen tot de sociale en ruimtelijke dualisering van het gebied, bijvoorbeeld door hun invloed op de huizenmarkt.

Internationale instellingen hebben Brussel inderdaad veranderd in een stad die ingebed is in globale netwerken, bijvoorbeeld de netwerken van de mondiale economie en mondiaal bestuur (global governance). Tezelfdertijd geeft het overwicht van bestuursinstellingen en stakeholders die betrokken zijn bij het bestuursproces (zoals lobbyisten) aan de globalisering van Brussel een heel eigen gezicht. Brussel is een stad die zijn ontwikkeling steeds te danken had aan zijn politieke functies. Brussel combineert een ruime aanwezigheid van internationale instellingen, wat kenmerkend is voor steden als Genève en New York, met een grote aanwezigheid van lobbyis-

ten, zoals in Washington DC. Een studie van de impact van de internationale instellingen op de stedelijke omgeving van Brussel biedt daarom een unieke kans voor een diepgaande kwantitatieve en kwalitatieve analyse van de dialectiek van de globale en lokale kenmerken van een postmoderne wereld. Als een kleine wereldstad is Brussel een goed voorbeeld van glocaliseringsprocessen. Invloedstudies moeten over die processen op een preciezere manier berichten.

De impact van de internationale instellingen in Brussel is dus zowel complex als tegenstrijdig. Aangezien de impact zowel economisch als extra-economisch is, kan die niet voldoende worden begrepen in het beperkte kader van een traditionele economische kosten-batenanalyse (zoals tot nu toe het geval is geweest): ook de impact van die instellingen op het maatschappelijke leven en op het milieu moet in dit proces worden geïntegreerd. Dit veronderstelt ook een diepgaand begrip van de dynamiek van de stedelijke ruimte enerzijds en van de werking van die instellingen anderzijds. Men moet een methodologie hanteren die toelaat data te integreren – naast kosten en baten (economisch, sociaal en wat betreft de leefomgeving) – zoals de evaluatie van de kwalitatieve dimensies van de stedelijke ruimte, gebaseerd op de visie van relevante stakeholders.

Daarom verdedigen we in dit essay een meer uitgebreide aanpak om het internationaliseringsproces van de stad te onderzoeken. Omwille van zowel financiële als politieke redenen is ons voorstel nog niet geïmplementeerd. De methodologie steunt op een multicriteria-analyse en multidisciplinair onderzoek, wat de integratie van twee types data en de betrokkenheid van de stakeholders toelaat. In wat volgt zullen we de belangrijkste kenmerken van de voorgestelde methodologie schetsen. We beginnen met een analyse van vorige impactstudies over hetzelfde onderwerp en bespreken dan de verschillende nieuwe dimensies en methodologieën die de meer uitgebreide aanpak voorstelt.

1. Een overzicht van de impactstudies, uitgevoerd voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

De impact van internationale instellingen in Brussel is uniek omdat geen andere stad een dergelijke aanwezigheid van internationale instellingen en private lobbyisten verenigt. Daarom kan de methodologie van andere casestudies moeilijk exact worden gevolgd. De methodologie hier moet rekening houden met de uniciteit van Brussel en de beschikbare expertise en onderzoeksmethoden aanpassen aan de doelstelling. Daarom is voorafgaand onderzoek naar de impact van internationale instellingen op Brussel het meest voor de hand liggende vertrekpunt (Mens & Ruimte s.d., 1992, 1994; Iris Consulting 1998, 2001; IGEAT 2007).

Belangstelling voor de impact van EU-instellingen (en ruimer van internationale instellingen) op de Brusselse context is niet nieuw. Stedelijke activisten hebben in Brussel herhaaldelijk kritiek geuit op de ontwikkeling van de Europese Wijk, die beschouwd wordt als een voorbeeld van slecht stedelijk beleid. Politieke stakeholders in Brussel hebben al vaak gewezen op wat gezien wordt als de geprivilegieerde positie van de EU en haar ambtenaren, en op de sociaal nadelige effecten van hun aanwezigheid (vooral de toenemende sociale polarisering en druk op de woningmarkt). Zowel de Belgische federale als de Brusselse regionale overheden zijn zich

bewust van die spanningen en doen pogingen om die tegen te gaan. De impactstudies die eerder werden uitgevoerd, moeten worden verstaan in de context van de conflictueuze integratie van de EU in Brussel. Ze weerspiegelden de vrees van de regering van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest dat de kosten en baten van de internationale instellingen territoriaal gezien niet evenwichtig zijn verdeeld: de kosten concentreren zich in Brussel terwijl de voordelen zich situeren in de periferie buiten de grenzen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (Mens & Ruimte s.d.; 1992, 1994). Ten slotte houden die studies ook verband met de (vrees voor) de politieke impact van overdreven positieve resultaten betreffende de begrotingsgevolgen op EU-niveau. Samengevat: dit onderzoek is stevig verankerd in een politieke context.

In het begin van de jaren 1990 doken de eerste studies over de impact van de internationale instellingen in Brussel op. In 1990 en 1992 voerde het consultancybureau Mens & Ruimte de eerste van die studies uit, in opdracht van minister Jos Chabert van het toen nieuw opgerichte Brussels Hoofdstedelijk Gewest (Mens & Ruimte s.d.; 1992, 1994). Het onderzoek resulteerde in vier dikke volumes, die de impact analyseerden en tegelijkertijd een methodologie voor de analyse ontwikkelden. De studie was hoofdzakelijk (maar niet exclusief) opgevat als een economische kosten-batenanalyse. Omwille van de systematische analyse van de methodologische problemen en de voorgestelde oplossingen blijft die studie een cruciaal vertrekpunt voor verder onderzoek over dit onderwerp.

Over het algemeen wilde deze studie het aandeel in de Brusselse economie bepalen van de internationale sectoren (internationale instellingen en stakeholders die in Brussel zijn gevestigd als een gevolg van de aanwezigheid van die internationale instellingen); en meer specifiek de impact ervan op de vastgoedmarkt en huisvesting, werkgelegenheid en verdeling van de inkomens. De impact werd afgemeten aan een scenario waarbij de EU en andere internationale instellingen niet in Brussel zouden zijn gevestigd. Naast een aantal specifieke vragen over belastingsinkomen als gevolg van die internationalisering, de verdeling van dit inkomen over de Belgische gewesten en de verloren inkomsten, wegens de belastingvrijstelling van de ambtenaren van die instellingen, waren de onderzoeksvragen van de studie de volgende:

- Welke rijkdom produceert de groeiende internationale functie van Brussel?
- Zijn de voordelen niet beperkt tot een particuliere groep van private stakeholders (zoals vastgoed en horeca)?
- Staan de bewoners van Brussel niet in de kou?
- Versterkt de aanwezigheid van de EU en de internationale instellingen de sociale tweedeling in Brussel?
- In welke mate kunnen de publieke autoriteiten financiële middelen verwerven uit de aanwezigheid van die instellingen die de negatieve neveneffecten tenietdoen?

Het kan worden opgemerkt dat het onderzoek zich vooral toespitste op de vragen 1 en 5, m.a.w. die vragen die kunnen worden aangepakt door een klassieke economische kosten-batenanalyse. De studie richtte zich op twee onderwerpen in het bijzonder: ze wilde de totale koopkracht van EU-ambtenaren (en ruimer van alle men-

sen die in Brussel werken omwille van de aanwezigheid van de EU) bepalen, en ook de vastgoeduitgaven van de Europese instellingen. De rapporten bieden weinig gegevens om de andere vragen te beantwoorden. Het volume over de sociale en economische impact (Mens & Ruimte, 1994) richt zich vooral op de niet in geld uitgedrukte impact van de internationale instellingen en op de totale sociale en economische dynamiek van het Brusselse Gewest. Het wijst op de tegenstelling tussen het feit dat het gewest – in termen van economisch toegevoegde waarde – een van de rijkste in Europa is, maar niet of veel minder als men het inkomen van zijn bewoners in rekening brengt. Een aantal negatieve sociale tendensen die zich voordeden in de jaren 1980 worden belicht: hoge werkloosheid, verarming van de bevolking en de groei van economische ongelijkheid. Of en hoe die tendensen echter verband houden met de aanwezigheid van de internationale instellingen is minder duidelijk, aangezien ze kenmerkend zijn voor de meeste grootsteden in Europa (Cities for Cohesion, s.d.) Het rapport doet alleen een voorzichtige poging om die sociale tendensen in verband te brengen met de aanwezigheid van die instellingen, vanuit de vaststelling dat de EU misschien een overschatte maar niettemin wezenlijke impact heeft op de vastgoedmarkt, waardoor de plaatselijke bevolking werd verdreven (Mens & Ruimte, 1994). Hoewel de studie de sociale tendensen bestudeerde, bracht ze geen systematische methodologie aan om die tendensen in verband te brengen met de aanwezigheid van de internationale instellingen, of om de impact van die instellingen op het maatschappelijke leven en de leefomgeving te meten.

De beperkingen van die studie zijn een gevolg van de methodologie van een kosten-batenanalyse, het gebrek aan basisdata, de afwezigheid van voorafgaand onderzoek dat de noodzakelijke basis had kunnen bieden voor een post-hocanalyse, en de onmogelijkheid om data te verwerven met de relatief beperkte middelen die beschikbaar waren voor dit onderzoek. De studie werd ook geconfronteerd met de artificiële begrenzing van de onderzoekseenheid: door de institutionele grens van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest te nemen als een vaststaand gegeven ondervond de studie talrijke methodologische problemen. Ze besteedde zoveel als mogelijk aandacht aan dit punt, door te bestuderen hoe die grenzen een dynamiek handhaven waarbij Brussel rijkdom produceert die buiten het gewest wordt geconsumeerd en een belastingsinkomen genereert waar het gewest zelf niet van profiteert. De focus op die kwestie is een van de aspecten die deze studie buiten het kader plaatst van de klassieke kosten-batenanalyse.

Ondanks die beperkingen ontwikkelde het onderzoek toch een bruikbare typologie van sectoren, naargelang de stevigheid van hun economische relatie met de EU (1). Die typologie onderscheidt de A-sector (alle economische activiteiten van EU-instellingen), de B-sector (economische activiteiten van organisaties gevestigd in de Brusselse regio omwille van de aanwezigheid van de EU) en ten slotte de C-sector (alle activiteiten die worden gegenereerd door de uitgaven van de A- en de B-sectoren). Bij het definiëren van die categorieën concentreerde de studie zich vooral op de B-sector (de C-sector moest worden geanalyseerd in erg algemene termen omwille van de afstand tot de EU-instellingen). De B-sector werd verder onderverdeeld in de categorie B1, die een organische relatie heeft met de EU (media en diplomaten geaccrediteerd door de EU) en de categorie B2. Onderzoek toonde aan dat er een relevant en sterk verband was tussen die sectoren en de EU. (Door een gebrek aan data maakte het rapport een benaderende analyse van de bezoekersstroom gegenereerd door de EU, de internationale instellingen en internationale congressen.)

Deze sector bevatte andere internationale instellingen, organisatoren van congressen en beurzen en een aantal op Europa gerichte buitenlandse financiële stakeholders en bedrijven (2). In latere rapporten, waarin de andere internationale instellingen werden verplaatst naar de A-sector (Iris Consulting, 2001), omvatte de B-sector de volgende groepen:

- internationale organisaties
- financiële instellingen met een buitenlandse meerderheid
- financiële instellingen onder buitenlands recht
- financiële vertegenwoordigingen
- advocatenbureaus
- consultancybedrijven
- professionele organisatoren van congressen.

Die uitgebreide invloedstudie werd later herhaald, zij het op een beperktere schaal, door andere studies, uitgevoerd door Iris Consulting voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (Iris Consulting, 1998; 2001). Die studies zijn zich bewust van de problemen die door de eerste studie werden ondervonden en beperken zich bijna volledig tot een strikte kosten-batenanalyse. Hiervoor gebruiken ze de typologieën voorgesteld door de Mens & Ruimterapporten. Ze breiden hun onderzoeksveld echter uit tot buiten de EU om ook alle internationale organisaties met hoofdkantoren in Brussel te bevatten, en houden dus ook rekening met organisaties zoals NATO en Eurocontrol.

Deze latere studies van Irisconsulting willen geen analyses ontwikkelen zoals voorgesteld in de eerste studie van Mens en Ruimte. Bijvoorbeeld, de eerste studie poogde het aantal bezoekers te meten, gegenereerd door de EU en andere internationale instellingen. De latere studies echter beperkten zich tot het meten van zakelijke trefpunten en bezoekers aan internationale conferenties, en stelden geen verdere analyse voor van de sociale impact van de internationale instellingen. De nieuwe studies verschaffen wel sociale data over Brussel, maar net zoals in de vorige studies brengen ze die data niet in verband met de aanwezigheid van de internationale instellingen: ze maken alleen algemene opmerkingen over mogelijke problemen die deze instellingen kunnen veroorzaken. Die rapporten worden ook gekenmerkt door hun intentie om tegen het euroscepticisme en tegen het negatieve beeld van de publieke opinie over de aanwezigheid van internationale instellingen en de EU in het bijzonder in te gaan. Ze kunnen alleen worden gelezen binnen de context van het debat in Brussel over zijn internationale functie. Daarom concentreren ze zich vooral op het meten van de rijkdom die door de internationale instellingen in Brussel wordt gegenereerd, zoals de werkgelegenheid die de instellingen verschaffen en de koopkracht van hun ambtenaren. Ze richten zich dus op de voordelen van die instellingen voor Brussel en leggen de discussie over de kosten naast zich neer.

De laatste impactstudie werd uitgevoerd in 2007 door ULB-IGEAT. Het was de eerste studie na de uitbreiding van de Unie met tien nieuwe lidstaten. De focus was op de impact op economie en werkgelegenheid. Vier gebieden in de arbeidsmarkt werden onderzocht: directe werkgelegenheid door internationale instellingen; werk-

gelegenheid in aanverwante organismen, zoals regionale vertegenwoordigingen, geaccrediteerde journalisten, lobbyisten, Europese scholen, en andere; diensten en logistiek voor EU-activiteiten; en ten slotte sectoren die gedeeltelijk verband houden met EU-activiteiten. Directe werkgelegenheid vertegenwoordigt 4,5 procent van de Brusselse arbeidsmarkt. Personeelsleden van de EU zijn 27 000 en van andere internationale instellingen, 5000. Officiële instellingen die in relatie staan met de EU stellen nog eens 12 000 mensen te werk. De aanwezigheid van die activiteiten genereert 28 000 jobs op directe en nog eens 28 000 jobs op indirecte wijze (vooral in toerisme en horeca). Dit samen leidt tot 100 000 jobs, of ongeveer 13 procent van de arbeid in de regio. De meeste jobs (53 000) worden ingevuld door werknemers met de Belgische nationaliteit. De economische impact wordt geschat op 12,9 procent van het BNP. Twee sectoren in het bijzonder werden onderzocht. De handel profiteert van de grote koopkracht van de meesten van die werknemers en heeft zich aangepast aan de gewoonten en tijdsbesteding van die klanten in verschillende plaatsen in de stad. De aanwezigheid van internationale instellingen staat in voor 30 procent van het vrijetijdstoerisme en voor 70 procent van het business toerisme. Meer dan de helft (dit is 2,6 miljoen overnachtingen) valt toe te schrijven aan die internationale sector, die instaat voor 63 procent van wat er wordt gependendeerd. Voor wat betreft de woonfunctie stelt men vast dat 60 procent van de internationale werknemers in Brussel woont, in tegenstelling tot de 46 procent die in Brussel werken. De totale impact wordt berekend op 12,7 procent van de werkgelegenheid in het gewest en 13 procent van zijn toegevoegde waarde.

Het meest recente beknopte overzicht van de EU-aanwezigheid in Brussel is een document geproduceerd door het Verbindingsbureau Brussel-Europa, dat de aanwezigheid van werknemers in Brussel bespreekt in relatie tot de internationale functie van de stad. Bijna 170 000 van de buitenlanders in de stad hebben een EU25-nationaliteit. Tussen de 38 000 en 41 000 werken in of voor de Europese instellingen, en nog eens 20 000 worden tewerkgesteld in hieraan verbonden activiteiten.

Naast die algemene impactstudies heeft meer toegespitst onderzoek een aantal lokale invloeden beschreven, zoals op de Tour & Taxis-site of op de Europese Wijk. Onze commentaar beperkt zich tot de hier hierboven vermelde impactstudies.

2. Kritische commentaar en een alternatieve aanpak

Zowel de Mens & Ruimtestudies als de latere studies door Iris Consulting en IGEAT hebben geprobeerd de impact van de EU-instellingen op het Brussels Hoofdstedelijk Gewest te meten aan de hand van een kosten-batenanalyse. Hun studies leveren verschillende cruciale bijdragen tot verder onderzoek. Die bestaan uit de typologie volgens welke die instellingen en de afhankelijke sectoren werden gecategoriseerd, methoden om de werknemers van die instellingen en hun uitgaven te tellen, methoden om de onmiddellijk hierdoor beïnvloede sector te analyseren, en natuurlijk, een reeks data waarmee elk toekomstig onderzoek over die kwestie zal moeten worden vergeleken. Hoewel die studies interessante informatie en elementen voor een methodologie om de impact van internationale instellingen te analyseren aanreiken, onderzoeken ze de volledige situatie niet en brengt hun benadering een aantal belangrijke methodologische problemen met zich mee. Het eerste probleem heeft te

maken met hun omschrijving van de stedelijke ruimte. Aanvankelijk beschouwden de studies Brussel volgens administratieve criteria. Omdat ze werden uitgevoerd voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, verschaffen ze vooral gegevens voor het Gewest zelf, beperkt tot de negentien deelgemeenten, met slechts weinig veronderstellingen over effecten buiten de grens van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Tegelijk interpreteren vroegere studies het Brusselse Gewest als een eerder abstracte economische ruimte waarbinnen de impact begrepen wordt als een economisch surplus (zie onder andere bijdragen 3 en 11 in Brussels Studies).

Het tweede methodologische probleem van deze studies heeft te maken met hun analyse van de internationale instellingen, omdat ze zich richten op de materiële aanwezigheid van die instellingen. Ze houden niet voldoende rekening met de meer kwalitatieve impact van die instellingen (zoals de bezoekers die ze aantrekken) en onderschatten hoe die impact kan veranderen als gevolg van de dynamiek gecreëerd door hun ontwikkeling, zeker in het geval van de EC.

Die twee beperkingen houden verband met de methodologie die werd gevolgd in deze studies. De verplichting, opgelegd door de kosten-batenanalyse om alle kosten en baten in geld uit te drukken, maakt het onmogelijk om met de kwalitatieve aspecten van de impact van de internationale instellingen rekening te houden: verschillende doelstellingen van stadsplanning kunnen echter niet worden uitgedrukt in louter financiële termen. Het gebruik van een economische kosten-batenanalyse impliceert dat verschillende kwalitatieve aspecten zoals de invloed op de cultuur, het beeld van de stad et cetera worden verwaarloosd. Bovendien is het resultaat een unilaterale kosten-batenratio, waarbij de verliezen van sommige stakeholders gewoon worden gecompenseerd door de winsten van anderen. Het is belangrijker om die verliezen en winsten in kaart te brengen in plaats van ze gewoon op te sommen. Die kwantitatieve benadering laat niet toe een beeld te schetsen van de stedelijke context in zijn totaliteit, sluit de kwalitatieve dimensie uit en bevat bovendien geen visie en standpunten van de talrijke stakeholders die betrokken zijn bij de evaluatie van die impact. Het kan best zijn dat de ongelijke verdeling van de internationale impact een van de drijvende krachten is voor het aan de gang zijnde dualiseringsproces.

In wat volgt willen we een verbeterde versie voorstellen van de vorige impactstudies. Zo'n benadering moet volgende elementen bevatten:

- In tegenstelling tot de administratieve en economische invalshoek van de vorige impactstudies moet deze studie gebaseerd zijn op een meer verfijnd en kwalitatief begrip van de impact in de stedelijke ruimte.
- Ze moet een dynamischer begrip voorstellen van de internationale instellingen aanwezig in die ruimte.
- Ze moet een methodologie inzetten die, naast de kwantitatieve elementen, ook een kwalitatieve dimensie van de impact van de internationale instellingen bevat, en zo de deelname van de betrokken stakeholders mogelijk maakt.

In de volgende paragrafen zullen we eerst betekenisvolle stedelijke dimensies beschrijven (3), en dan een voorstel formuleren voor een nieuwe meeromvattende benadering (4).

3. Betekenisvolle stedelijke dimensies

In tegenstelling tot de administratieve en hoofdzakelijk abstracte economische ruimte uit de vorige studies, stellen wij een interpretatie voor van de ruimte in kwalitatieve termen, waarbij de administratieve en economische ruimten worden gezien als deel van het stedelijke systeem. Dit systeem wordt gekenmerkt door de dichtheid en de diversiteit van mensen en activiteiten in een begrensde ruimte, met als gevolg een veelheid van gewenste en ongewenste interacties en interrelaties. Om efficiënte beleidsinterventies voor te stellen is het belangrijk een goede kijk te hebben op wat die veelheid veroorzaakt. Daarom stellen we voor dat dit onderzoek in het bijzonder aandacht besteedt aan de ruimtelijke impact en de aanwezigheid van lokale clusters en de impact ook afweegt tegen de bestaande criteria van een goed stedelijk beleid.

Eerst en vooral veronderstelt een nieuwe definitie van het Brusselse stedelijke systeem een in vraag stellen van de beperkingen van de administratieve grenzen die werden opgelegd door eerder onderzoek (hoewel die beperkingen en de grenzen van de deelgemeenten binnen en buiten het gewest duidelijk een belangrijk aspect blijven in de interpretatie van de impact, omdat ze bijvoorbeeld regionale en lokale belastinginkomens bepalen). Ten tweede veronderstelt deze aanpak dat aandacht wordt besteed aan de ruimtelijke diversiteit binnen de stedelijke ruimte, door de abstracte eenheid van de economische ruimte te vervangen door de concrete maatschappelijke en culturele diversiteit van het gebied. De formulering van criteria voor een goed stedelijk beleid en, meer in het algemeen, de introductie van een kwalitatieve dimensie in de evaluatie van de impact, veronderstellen de betrokkenheid van stakeholders. Beleidmakers, inclusief de internationale instellingen, bewoners van het Brusselse Gewest en zijn periferie, de plaatselijke burgerij en, in het bijzonder, de enorme en zeer actieve reeks organisaties en netwerken verwickeld in stedelijke kwesties, moeten daarom deel uitmaken van dit onderzoek.

De definitie van zulke criteria voor een goed stedelijk beleid kan steunen op de reeds geconsolideerde beleidstraditie en academische reflectie over dit onderwerp. Zulke criteria werden geformuleerd door het 'Cities for Cohesion'-netwerk waartoe het Brussels Hoofdstedelijk Gewest behoort (Cities for Cohesion, s.d.). Gebaseerd op een SWOT-analyse van grote stedelijke regio's stelt dit netwerk aanbevelingen voor zoals de ontwikkeling van een innoverende kenniseconomie, een tewerkstellingsbeleid tegen sociale uitsluiting, verbetering van het milieu en stedelijke vernieuwing.

Het Regionaal Ontwikkelingsplan Brussel stelt twaalf duidelijke prioriteiten: aantrekkelijke woonwijken, een nieuwe economische dynamiek, een evenwichtig woonbeleid, duurzame stedelijke vernieuwing, betere planning, de ontwikkeling van stedelijke aantrekkingspolen, integratie in onderwijs en sociale integratie, een beter mobiliteitsbeleid, een duurzaam milieubeleid, internationalisering en interculturalisering, een veiligheidsbeleid en een onderzoeks- en innovatiebeleid (Brussels Hoofdstedelijk Gewest 2002).

Het witboek, getiteld 'De eeuw van de stad. Over Stadsrepublieken en rastersteden' (Boudry, Cabus, Corijn en anderen 2003, 2005) presenteert gelijkaardige doelstellingen voor een stedelijk beleid in Vlaanderen. In dit werk worden de traditionele beleidsdomeinen gegroepeerd en getransponeerd naar duidelijk gestructureerde ont-

wikkelingscriteria. De basisanalyse is gebaseerd op zes verwante perspectieven: de gebouwde stad, de publieke stad, de ondernemende, de solidaire stad, de multiculturele stad en de deelnemende stad. Die zes gezichtshoeken bundelen de traditionele sectoren van stedelijke dynamiek zoals stadsplanning, de publieke functies van de stad, zijn sociale en economische dynamiek, maatschappijbouw, stedelijke cultuur en uiteindelijk het politieke en democratische ontwerp van de stad. In een verder stadium van de analyse worden die zes niveaus geconfronteerd met de vier voorgestelde criteria voor een goed stedelijk beleid: duurzame ontwikkeling, densiteit, diversiteit en democratie – de vier d's van een goed stedelijk beleid.

Door de zes stadsperspectieven te doorkruisen met de vier D's van een goed stedelijk beleid worden zes beleidsassen verkregen. Elke as kan factoren voor een goed bestuur bepalen. Die assen kunnen ook worden gebruikt als dragers om de impact van internationale instellingen in Brussel te evalueren.

- 1. Globale strategie:** de stedelijke dynamiek wordt geplaatst op de juiste schaal en in de juiste netwerken in de context van globalisering en van de nieuwe plaats van steden in een competitieve ruimte. We verwachten dat ons onderzoek een positieve invloed zal tonen voor wat betreft de positie van Brussel als een (kleine) metropool en dat die impact aanwezig is zowel op het niveau van lokale buurten als van globale netwerken.
- 2. Coördinatie en integratie in de planning van stad en land:** de grenzen van een stedelijk systeem lopen niet altijd gelijk met de bestaande administratieve organisatie. Elke sociale activiteit heeft haar eigen schaal, haar eigen grenzen en haar eigen koppelingen. Goed bestuur moet rekening houden met de aanwezigheid van die verschillende ruimtelijke niveaus en moet proberen om hen onderling te verbinden. Hier werken we met de notie van de 'rasterstad' en proberen we de impact op te volgen op een aangepast niveau (en ons dus niet te beperken tot slechts één niveau, het grondgebied van het gewest). Die onderlinge verbindingen zijn zowel in het belang van de relatie tussen de stad en zijn omgeving, als de netwerkrelatie tussen de stad en de rest van de wereld.
- 3. Kwalitatieve densiteit:** een stad wordt vanzelfsprekend gekarakteriseerd door zijn densiteit, maar die densiteit moet worden geëvalueerd en gestuurd. De bewering dat een stad verzadigd is en dat duurzaamheid een hogere densiteit veronderstelt moet worden genuanceerd. Er is nood aan een evaluatie van de densiteit volgens kwalitatieve criteria, plaats en functie (gezondheid, intercultureliteit, woonkwaliteit, milieu, et cetera). Het is die densiteit die Brussel geschikt maakt voor zijn internationale functie.
- 4. Innoverende en creatieve kracht:** culturele, artistieke, maatschappelijke en politieke vernieuwing zijn kenmerkend voor een stedelijke omgeving. Het is de nabijheid van verschillende functies en activiteiten die de wisselwerking en het proces van wederzijdse beïnvloeding mogelijk maakt, die leiden tot innovatie en uitvinding. Dit is misschien het centrale criterium dat steden van elkaar onderscheidt en geeft aan Brussel een belangrijk voordeel als enige 'echte' stad in België. Dit creatieve potentieel moet worden erkend en geïntegreerd in een toekomstvisie op de stad. Het is precies de internationale positie van de stad, op het kruispunt van twee belangrijke culturele gebieden in het centrum van

een veelheid van internationale wederzijdse betrekkingen, die de ontwikkeling van belangrijke artistieke en wetenschappelijke activiteit versterkt.

5. Identiteit vanuit diversiteit: steden worden gekenmerkt door de aanwezigheid en de wisselwerking van vele mensen van verschillende oorsprong. Ze hebben weinig of geen gedeeld verleden maar wel een gemeenschappelijke toekomst. Dit kan de bron zijn voor interculturele interactie, op voorwaarde dat het diversiteitsbeleid rekening houdt met fragmentatie, segmentatie en ruimtelijke ongelijkheid in de stad. De aanwezigheid van internationale activiteiten beïnvloedt beide aspecten.

6. Solidaire stadspolis: zonder een correctie in de richting van sociale rechtvaardigheid en solidariteit kan een stedelijke dynamiek ook leiden tot een dualisering en ongelijkheid van kansen. De invloed van internationale instellingen moet ook worden gemeten op het vlak van sociale integratie.

In het witboek worden die zes dragers verder uitgewerkt in negentien concrete beleidsvelden die evaluatiecriteria uittekenen om die invloeden te meten. De 'glokale' dimensie wordt getest door de graad van openheid, de stedelijke allianties en de economische netwerken te onderzoeken. De ruimtelijke samenhang wordt gemeten aan de hand van de samenwerking tussen de stad en zijn rand, de verschillende functionerende stedelijke schalen en de infrastructurele connecties. Densiteit houdt verband met het veelvoudige gebruik van publieke ruimten met een gemengde bevolking en de kwaliteit en leefbaarheid van de omgeving. Innovatie en creativiteit kunnen worden gemeten aan de output van artistieke productiviteit of de aanwezigheid van verschillende vrijetijdsactiviteiten. Diversiteit kan worden vertaald in variabelen zoals de publieke/maatschappelijke steun voor kunst en cultuur of het bestaan van culturele verschillen en tegenstellingen. Solidariteit kan vorm krijgen in nieuwe soorten van stedelijke samenwerking, in het bestaan van ontwikkelingscoalities, in nieuwe soorten van maatschappelijke integratie, in de processen van maatschappelijke vorming en in het belastingssysteem. We pleiten voor de ontwikkeling van een analytisch model waarbij impact ook wordt gemeten op een relationele en relatieve manier.

4. Een nieuwe benadering van internationale instellingen

Vorige studies hebben reeds een bruikbare typologie ontwikkeld om de werking van internationale instellingen te interpreteren. De relevante kenmerken van die studies kunnen worden behouden terwijl bijkomende categorieën die het onderzoeksdomein uitbreiden worden toegevoegd. Een impactstudie kan worden uitgevoerd volgens het volgende functionele diagram dat de aanwezigheid van internationale openbare instellingen schikt naargelang de werkvoorwaarden in de stad:

1. De internationale openbare instellingen (de A-sector) hebben een centrale plaats: eerst de EU en ook de NATO, Eurocontrol en andere organisaties met hun hoofdkantoren in Brussel.
2. Een eerste functionele categorie bevat alle activiteiten die direct verbonden zijn aan de werking van die instellingen: internationale meetings, contacten, et cetera. Die categorie erkent de internationale aanwezigheid als een 'space of flows', die zowel de impact van tijdelijke aanwezigheid in Brussel als de structuur van de 'space of flows' in Brussel behelst.
3. Een andere categorie omvat de sectoren die direct beïnvloed worden door de EU en andere internationale organisaties. Ze werken onafhankelijk, maar hun

activiteiten worden bepaald door de internationale instellingen die gevestigd zijn in Brussel. Die categorie komt overeen met de B-sector van de vorige studies en omvat de internationale media en de diplomatieke vertegenwoordigingen in de internationale instellingen. Ze verwijst naar de diensteneconomie die erg belangrijk is voor de stad als geheel.

4. De aanwezigheid in Brussel van de categorie van indirect beïnvloede sectoren is nauw verbonden met de aanwezigheid van die internationale instellingen, zonder volledig afhankelijk te zijn van hen. Die categorie komt overeen met de B2-sector uit de vroegere studies en omvat de volgende groepen: internationale organisaties (onder andere ngo's), financiële instellingen met een buitenlandse meerderheid, financiële instellingen onder buitenlands recht, financiële vertegenwoordigingen, advocatenkantoren, consultancybureaus en professionele organisatoren van congressen.

5. De volgende categorieën hebben te maken met de reproductie van de werking van de instellingen. Een functionele categorie is verantwoordelijk voor al de logistieke activiteiten van de instellingen zelf. Ze omvat horeca zowel als leveringsdiensten et cetera.

6. Nog een andere categorie betreft de reproductie van de werknemers van de instellingen en hun families: huisvesting, onderwijs, vrije tijd, et cetera.

7. Ten slotte is er de categorie van activiteiten die voortkomen uit de aanwezigheid van de internationale instellingen zoals stedelijke aantrekkingspolen. Hier gaat het om activiteiten die niet behoren tot de vorige categorieën, maar die resulteren uit de context gecreëerd door internationale instellingen, zoals toerisme en educatieve en culturele activiteiten.

Dit model maakt het mogelijk om de gelaagde en gemedieerde impact van de internationale instellingen in Brussel in kaart te brengen.

Een meer proactieve studie van de sectoren beïnvloed door de internationale instellingen kan meer uitgebreide resultaten opleveren. Vooruitzichten op hun toekomstige groei kunnen worden uitgewerkt door rekening te houden met de neofunctionalistische theorieën over belangengroepen die de aandacht richten op het overloopeffect als gevolg van de aanwezigheid van zulke groepen. Onderzoek naar die sectoren maakt niet alleen een analyse van die overloopfunctie van de vertegenwoordiging van belangengroepen mogelijk, maar toont ook aan hoe ze kunnen optreden als stedelijke aantrekkingspolen die bezoekers naar Brussel lokken, zoals het geval is voor de vertegenwoordigingen van subnationale autoriteiten (Huyseune & Jans 2005a, 2005b, Jans & Huyseune, 2008, Magosse 2007). De inclusie van een meer toegankelijke en theoretisch ondersteunde interpretatie van de werking van internationale instellingen en in het bijzonder de EU, kan dus een begrip van hun huidige en toekomstige impact op de Brusselse stedelijke ruimte bekrachtigen.

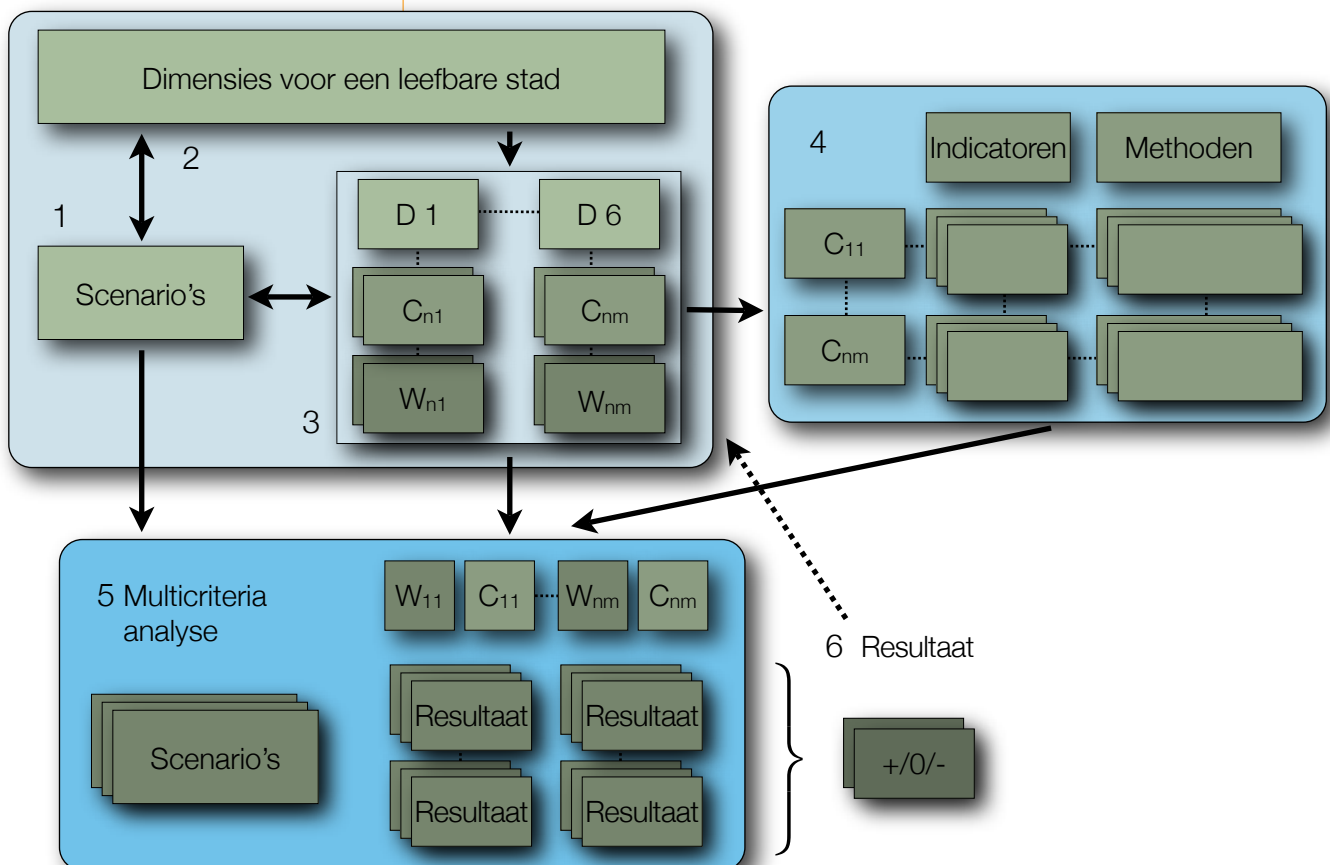
5. Methodologie: een multicriteria-analyse

Omwillen van de hierboven aangehaalde redenen richtten de vorige studies zich op een economische kosten-batenanalyse. Zo'n benadering is vatbaar voor twee soorten kritiek. De eerste betreft de wezenlijk economische invalshoek, waarbij maatschappelijke, ruimtelijke en omgevingsaspecten weggelaten zijn uit de analyse (in het geval van de eerder beschreven studies werden die zaken besproken maar niet in verband gebracht met de kosten-batenanalyse). Maar een analyse van de maatschappelijke impact en de impact op de omgeving toevoegen aan de economische analyse zou op zich geen voldoende alternatief zijn. In hun mainstream versie neigen de twee methoden er ook naar om de invloed te vertalen in kwantitatieve en in geld uitgedrukte termen. Onze bedoeling is echter om een kwantitatieve en een kwalitatieve analyse te combineren, door criteria van stedelijk bestuur toe te voegen aan de harde data, en door stakeholders te betrekken in het voorstel en de ontwikkeling van die criteria. De meest geschikte aanpak die de integratie van die kwalitatieve dimensie mogelijk maakt om de aanwezigheid van internationale instellingen in Brussel te evolueren, bestaat uit een multicriteria-analyse. De methodologie herbergt de verschillende dimensies en de multidisciplinaire aspecten die vereist zijn door studies van ecologische en economische kwesties (Van den Bergh, 2000). Door de maatschappelijke, ruimtelijke, economische en ecologische dimensies in één analyse te integreren kan een brug worden gebouwd tussen een utilitaire neoklassieke benadering en een meer interdisciplinaire benadering (bv. Macharis, 2004, 2007; Macharis & Boel, 2004, Macharis et al. 2004).

Een multicriteria-analyse beantwoordt ook aan de nood voor een meer participatieve aanpak van een impactanalyse (Van Ham en Van Wee, 2003). Het laat de inbreng van de stakeholders toe, dit wil zeggen van 'elk individu of groep van individuen die het behalen van de doelstellingen van een organisatie kunnen beïnvloeden of erdoor worden beïnvloed' (Freeman 1984). Banville et al. (1998) beklemtoont eveneens hoe een multicriteria-analyse ook een erg geschikt instrument is om de vele stakeholders te helpen in hun beslissingen omtrent economische, sociale en omgevingsgerichte doelstellingen. De methode maakt de wisselwerking tussen de verschillende doelstellingen van de betrokken partijen transparant. Met een multicriteria-analyse kunnen de verschillende keuzes of situaties worden geëvalueerd volgens verschillende criteria. Die beoordelingen kunnen worden uitgedrukt in geld, een waarde of zelfs een score op een schaal. Dit laat toe de kwalitatieve criteria in de analyse op te nemen. De analyse stelt een overzicht voor van de verschillende sterke en zwakke punten van een keuze of situatie en is daarom erg geschikt als instrument om beleidskeuzes voor te stellen die de zwakke punten verbeteren.

Figuur 1 toont de opeenvolgende stappen van zo'n methodologie. Die stappen komen overeen met de stappen die vereist worden door een multicriteria-analyse. Eerst worden de mogelijke alternatieven en scenario's geïdentificeerd en dan worden de hoofdlijnen bepaald. In dit project zullen de scenario's worden getest volgens de dimensies van een leefbare stad (zie 3). Voor elke dimensie ($D_1 \dots m$ met $m = 6$) kunnen verschillende criteria worden gehanteerd (C_{nm}). Het relatieve belang van die criteria en de voorgestelde prioriteiten moeten ook worden bepaald (W_{nm}). In de vierde stap worden die criteria verder werkzaam gemaakt. Mogelijke indicatoren en methoden om hen te meten, zoals enquêtes, diepte-interviews of panelgesprekken moeten in dit stadium worden beslist. De vijfde stap bestaat uit de uiteindelijke mul-

ticriteria-analyse: de verschillende scenario's worden geëvalueerd volgens de verschillende dimensies. Het resultaat (stap 6) is een rangschikking van de verschillende scenario's voor de verschillende dimensies en een overzicht van de positieve en negatieve aspecten van de scenario's. Dit kan leiden tot de formulering van scenario's waarmee de voorgestelde beleidsdoelstellingen op een meer efficiënte manier worden bereikt.

Methodologie
Bron: Cathy Macharis

Voor de multicriteria-analyse zijn verschillende methoden voorhanden, zoals de Prometheemethode, ontwikkeld door Brans (1982, 1996) en uitgebreid door Macharis, Brans en Marechal (1998) voor gebruik met meerdere besluitnemers of de AHP-methode (Analytisch Hiërarchisch Proces) ontwikkeld door Saaty (Saaty, 1982, 1988). Die methoden zijn makkelijk toepasbaar dankzij het bestaan van het bijbehorende Decision Lab en de Expert Choice softwarepakketten. De methode staat toe dat zowel de sterke en zwakke punten als de kosten en baten er duidelijk uitkomen. Voor elk scenario geeft ze een duidelijk beeld van de mogelijke beleidsproblemen en de mogelijkheden voor verbetering. Dit proces kan worden herhaald waarbij moge-

lijke nieuwe scenario's met bijkomende beleidsopties die de zwakke punten verbeteren worden ontwikkeld. De multicriteria-analyse stelt dus een samenvatting van de resultaten van de verschillende scenario's voor de verschillende dimensies van een leefbare stad voor.

Besluit

De methodologie die we voorstellen herneemt de economische kosten-batenanalyse zoals ze vroeger werd uitgevoerd, breidt die analyse uit met een maatschappelijke en omgevingsimpact en integreert de kwalitatieve dimensies van een stedelijk omgeving in de evaluatie door de multicriteria-analyse. Die dimensies bevatten cultuur, invloed op de stedelijke ruimte en op de sociale samenhang en de stad als stedelijke aantrekkingspool. Die multicriteria-analyse kan een inzicht bieden in de positieve en negatieve aspecten van de verschillende scenario's, waarbij de mate van internationalisering van Brussel verschillend zal zijn. Zo'n analysemodel heeft een aantal belangrijke voordelen in vergelijking met een traditionele economische kosten-batenanalyse. Het steunt op een fijnere en juistere conceptualisering van de stedelijke ruimte. Door de kwalitatieve variabelen te integreren biedt het een bredere kijk op de impact van internationale instellingen. Die kwalitatieve en globale dimensies van het onderzoek laten toe dat het model beter past voor stadsprojecten die de verschillende aspecten van de stedelijke ontwikkeling integreren. De resultaten van zo'n studie kunnen ook worden vertaald naar meer doeltreffende beleidsopties.

De internationale roeping van Brussel is een centraal element in zijn stedelijke dynamiek. De inschatting van de impact van de aanwezigheid van internationale agenten zou een voortdurend proces moeten zijn. Het zou een goed idee zijn om een observatiecentrum in te richten gebaseerd op interuniversitaire en interdisciplinaire samenwerking met een longitudinale aanpak.

Literatuur

- Banville, C., M. Landry, M., J-M Martel & C. Boulaire (1998), "A stakeholder approach to MCDA", *System Research*, Vol. 15, pp. 15-32.
- Biot, V., Van Hamme, G. (2007), *Impact socio-économique de la présence des institutions Européennes à Bruxelles*.
- Boudry, L., P. Cabus, E. Corijn, F. De Rynck, C. Kesteloot & A. Loeckx (2003), *De eeuw van de stad. Over stadsrepublieken en rastersteden. Witboek*, Brussels, Project Stedenbeleid, Vlaamse Gemeenschap, 238 pp.
- Brans, J.P., (1982), "L'ingénierie de la décision. Elaboration d'instruments d'aide à la décision. Méthode PROMETHEE", in R. NADEAU & M. LANDRY (eds), *L'aide à la décision Nature, instruments et perspectives d'avenir*, Québec, Canada, Presses de l'Université Laval, pp. 183-214.
- Brans, J.P. (1996), "The space of freedom of the decision maker. Modelling the human brain. Euro Gold Metal", *European Journal of Operational Research*, vol. 92, pp. 593-602.
- Brussels Hoofdstedelijk Gewest (2002), "Gewestelijk Ontwikkelingsplan (GEWOP)", *Belgisch Staatsblad*, 15 October.
- Cities for Cohesion, *The Ten Key Principles*, <http://www.citiesforcohesion.org>
- Corijn, E. (1999), "Can the city save the world?", in Nauwelaerts, M. (ed), *The future of the past. Reflections on history, urbanity and museums*, Antwerp, Musea Antwerp pp. 263-280.
- Corijn, E. & W. De Lannoy (eds), (2000), *Crossing Brussels. La qualité de la différence. De kwaliteit van het verschil*, Brussels, VUB-Press 333 pp.
- Corijn, E. (2003), "Apprendre à vivre en ville", in *Recherches sociologiques*, Vol XXXIV, N° 2, Louvain-la-Neuve, UCL 103-107.
- Corijn, E., De Corte, S. & De Lannoy, W. (2004), "From a multicultural and fragmented city towards the "mediterranean" capital of Europe", in INURA, *The contested metropolis. Six cities at the beginning of the 21st century*, Birkhauser, Basel/Boston/Berlin pp. 78-88.
- Corijn, E. (2006), "Building the capital of Europe as a heterotopia", in Heim, C. (ed), *Bruxelles l'Européenne, capitale de qui? ville de qui?, Les Cahiers de la Cambre-Architecture N°5*, Bruxelles, La lettre Volée pp. 46-60.
- Corijn, E. (2007), "Brussel als Europees project", in Buelens, G., J. Goossens & D. Van Reybroeck (ed), *Waar België voor staat. Een toekomstvisie*, Meulenhoff/Manteau, Antwerpen-Amsterdam pp. 239-251.
- De Coninck, D. (2005), "Alarm Europa vertrekt. Zegt de man die Europa naar Brussel haalde", in *De Morgen*, 28 May.
- European Union. Belgian Presidency. *Brussels, Capital of Europe. Final Report*. Brussels, European Union, 2001.
- Freeman, (1984), *Strategic Management A stakeholder Approach*. Pitman, Boston.

- Groth, J. & E. Corijn (2005), Reclaiming Urbanity Indeterminate spaces, informal actors and urban agenda setting. A case study in Helsinki, Brussels and Berlin, in *Urban Studies*, vol 42, nr 3, Routledge, London pp. 511-534.
- Huyseune, M. & T. Jans (2005a), "De praktijk van regionale vertegenwoordigingen te Brussel", *Res Publica*, Vol. 45, N° 1, pp. 80-101.
- Huyseune, M. & T. Jans (2005b), *Vertegenwoordigingen van lokale en regionale overheden bij de Europese Unie*. Eindrapport, Brussels, IES/POLI (VUB), 2005.
- Iris Consulting (1998, 2001), *Socio-economische impact*, Brussels, Brussels Hoofdstedelijk Gewest.
- Jans, T. & M. Huyseune (2008), "Brussel als hoofdstad van een Europa van de regio's? Regionale vertegenwoordigingen als Europese beleidsactoren", *Brussels Studies*, nr 16, 25 februari (www.brusselsstudies.be).
- Macharis, C. (2000), *Strategische modellering voor intermodale terminals. Socio-economische evaluatie van de locatie van binnenvaart/weg terminals in Vlaanderen*, Doctoraal proefschrift, Brussels, Vrije Universiteit Brussel.
- Macharis, C. (2004), "The optimal location of an intermodal bargeterminal", in M. Beuthe, V. Himanen, A. Reggiani & L. Zamparini (eds), *Transport Developments and Innovations in an Evolving World*, pp. 211-234.
- Macharis, C. (2007) "Multi-criteria Analysis as a Tool to Include Stakeholders in Project Evaluation The MAMCA Method", in Haezendonck, E. (Ed.), *Transport Project Evaluation. Extending the Social Cost-Benefit Approach*, Cheltenham, Edward Elgar, pp. 115-131.
- Macharis, C., Brans, J.P. & Mareschal, B. (1998), "The GDSS Promethee procedure", *Journal of Decision Systems*, vol. 7, pp. 283-307.
- Macharis, C. & Boel, B. (2004), "BRUGARWAT Brussels Garbage by Water", Vervoerslogistieke werkdagen, 4 & 5 November, Hoeven, the Netherlands. Published in C.J. Ruijgrok & R.H.J. Rodenburg, *Bijdragen vervoerslogistieke werkdagen*, pp. 229-242.
- Macharis, C., A. Verbeke, A. & K. De Brucker (2004), "The strategic evaluation of new technologies through multi-criteria analysis the advisors case", in E. Bekiaris & Y. J. Nakanishi (eds), *Economic Impacts of Intelligent Transportation Systems. Innovations and case studies*, Amsterdam, Elsevier, pp. 439-460.
- Magosse, Reinoud (2007), *Branding Brussels as the Capital of Europe? Exploring alternative ways of imagining the city*, doctoral thesis, Vrije Universiteit Brussel.
- Meeus, T., C. Macharis & M. Dooms (2004), *Inplanting van tweede HST-terminal te Brussel scenario Brussel-Nationaal moet verder worden onderzocht*, De Lloyd. Universiteit en Transport. Editie 05/10/2004. p.5.
- Mens en Ruimte (s.d.), *Brussel, de internationale uitdaging. De directe sociaal-economische impact van de internationale instellingen te Brussel*, Brussels, Studiegroep mens en ruimte vzw.

- Mens en Ruimte (1992), *De indirecte sociaal-economische impact van de Europese instellingen te Brussel. Boekdelen 1 en 2*, Brussels, Studiegroep mens en ruimte vzw.
- Mens en Ruimte (1994), *De sociaal-economische impact van de Europese en internationale instellingen te Brussel. Eindrapport*, Brussels, Studiegroep mens en ruimte vzw.
- Saaty, T.L. (1982), *Decision Making for Leaders*, Lifetime Learning Publications, Belmont, Wadsworth.
- Saaty, T.L. (1988), *The Analytic Hierarchy Process*, New York, McGraw Hill.
- Van den Bergh, R.J. (2000), "Economic Criteria for Applying the Subsidiarity Principle in European Environmental Law", In *Environmental Law, the Economy, and Sustainable Development*, pp. 80-95.
- Van Ham, H. & B. Van Wee (2003), "The changing role of research in the policymaking process", in W. Dullaert, B.A.M. Jourquin & J.B. Polak, *Across the Border*, De Boeck, Antwerp, pp. 131-142.
- Verbeke, A., C. Macharis, M. Dooms & R. S' Jegers (2004), *Economische impactstudie van de uitbreiding van de hubactiviteiten van het koeriersbedrijf DHL op de luchthaven van Zaventem (Brussel Nationaal, Brussels Airport)*, Eindrapport, studie in opdracht van de provincie Vlaams Brabant.